

ПЕРЕКЛАД: ТЕНДЕНЦІЯ ТА ТРАДИЦІЯ

У цій розвідці розглядається питання можливості здійснити переклад взагалі, а також окремі стратегії, які властиві різним перекладацьким школам. Практичні висновки сприятимуть формуванню конкретних перекладацьких навичок.

Процес перекладу – це процес пошуку схожих рис між мовами та культурами, але це можливо лише тому, що перекладач постійно стикається із відмінностями між ними. Але переклад не може і не повинен бути спрямованим на усунення цих розбіжностей, перекладений текст має бути місцем проявлення іншої культури, де читач помічає культурно чуже, переклад має зберігати відмінності, певну чужість оригіналу, нагадувати читачу про надбання та втрати процесу перекладу та про неподолану відстань між культурами.

Кожна фаза перекладацького процесу – вибір оригіналу та стратегії перекладу, його редагування та прочитання – відчуває вплив різних культурних цінностей, що існують у цільовій культурі. Перекладач може підкоритися чи протистояти цим цінностям, і в залежності від цього він надає перевагу одній з можливих стратегій – очуження або одомашнення оригіналу. Основні відмінності між цими двома стратегіями наводимо у таблиці.

Вибір стратегії очуження, що виконує функцію культурної реставрації, мета якої – переглянути і, можливо, реформувати канони цільової культурної полісистеми, містить у собі певний ризик для перекладача, але перекладачі мають переглянути культурні, економічні, лінгвістичні та літературні канони, що обмежують їх у практичній діяльності, крім того, вони мають висловлювати свої погляди в есе, передмовах, лекціях та інтерв'ю, вони не повинні бути невидимками, а переклад не мусить залишатися прозорим, оскільки в цьому випадку зменшується його вплив на культурні цінності, а читач не має можливості знайомитися з чужою культурою, перекладений текст має зберігати відмінності між культурами та закликати до їх вивчення [9, с. 308–310].

Вибір стратегії перекладу залежить, крім суб'єктивних уподобань

	ОДОМАШНЕННЯ	ОЧУЖЕННЯ
Намір перекладача	Орієнтація на мову та культуру перекладу, усунення чужості	Орієнтація на мову та культуру оригіналу, збереження рис чужості в тексті
Методи перекладу	Вільний переклад, парафраза, імітація	Буквальний переклад, калькування
Загальні характеристики – тексту перекладу	У перекладі відсутні: – оригінальність мови, – ознаки епохи, – культурний фон.	У перекладі присутні: – оригінальність мови, – ознаки епохи, – культурний фон.
– прийому перекладу	Динамічні еквіваленти, адаптації, компенсації, парафрази	Формальні еквіваленти, архаїзми, запозичені слова, кальки
Ефект, якого досягає перекладач	Пристосування тексту до звичок та смаку читача	Пристосування читача до тексту перекладу
Клас перекладу	Фільтрований переклад, що можна порівняти з рівним склом	Нефільтрований переклад, що можна порівняти з рифленим склом

перекладача, від багатьох об'єктивних факторів, до яких, на думку Л. В. Коломієць [7, с. 27–33], належать:

1. цільова аудиторія перекладу та стан цільової полісистеми;
2. кількість існуючих перекладів певного твору у цільовій літературі.

Так, перші переклади того чи іншого літературного тексту з високим рівнем буквالیстичності належать до перекладів-очужень, крім того, потреба у форенізууючому перекладі виникає особливо гостро, коли створюється критично велика кількість перекладів-одомашнень, що роблять відстань між читачем та оригіналом усе більшою;

3. функція першотвору у вихідній мові. Якщо оригінал спрямований на певну аудиторію або має особливо виразні культурні ознаки, його переклад найімовірніше набуде характеру очуження, в іншому випадку переклад буде тяжіти до одомашнення вихідного тексту.

Крім того, переклади, виконані за різними стратегіями, виконують різні творчі функції у цільовій літературній полісистемі. Головна функція перекладу одомашнення – розбудова вже існуючої в цільовій культурі літературної традиції, тоді як функція перекладу очуження полягає у введенні до цільової літератури нових стилів, висловів, засобів,

приймів та активізації периферійних або зародкових. Перекладач, що зважається використовувати стратегію очуження, розширює стилістичний досвід і смаки цільової аудиторії, збагачує лексичну і синтаксичну структуру мови-рецептора, привносячи до неї як неологізми, так і нові синтаксичні конструкції.

Переклад-очуження, запропонований Ф. Шляермахером і розвинутий його послідовниками в епоху Романтизму, вважають явищем, властивим саме німецькій культурі, з окремими випадками в англomовному перекладі (прихильниками цієї стратегії були Ф. Ньюмен, Дж. Нотт, В. Морріс, Д. Г. Розетті, Е. Павнд, П. Блекберн, Л. Жукофські) та в китайській перекладацькій традиції, де вона виконувала функцію оновлення китайської мови, тоді як у теорії і практиці перекладу у французькій, російській та англо-американській традиціях домінувала стратегія одомашнення, що приховує культурно чуже, принаймні з часів Д'Абланкура, Д. Денгема, Д. Драйдена, О. Жуковського та Коллардо [2, с. 49–50].

Домінування стратегії одомашнення, прагнення до прозорого перекладу, до плавності та елегантності мови, до підкорення культурно чужого домінуючим цінностям цільової культури у франкомовних та англomовних культурах призвело до маргіналізації у них свідчень про існування альтернативних підходів до перекладу, наприклад, лекції Ф. Шляермахера. І навіть на сучасному етапі розвитку перекладацької теорії більшість перекладачів хоча і визнають ідеї Ф. Шляермахера ключовою концепцією сучасного перекладознавства, на практиці продовжують адаптувати переклад до норм цільової культури. Навіть перший перекладач Ф. Шляермахера Андре Лефевр критикував автора «Різних методів перекладу» за прагнення «повної натуралізованості висловів» [5, с. 11]. Але на сучасному етапі розвитку культури дуже важливо об'єктивно оцінити перекладацькі стратегії і усвідомити, що саме переклад-очуження, який, крім розвитку мови і культури, дає можливість зберегти культурну спадщину окремих країн та протистояти культурній глобалізації, що веде за собою панування у світі англійської, американської та французької культур, адже вихід з цієї ситуації запропонував саме Ф. Шляермахер ще у ХІХ столітті [8, с. 28].

Отже, виходячи з вищесказаного можна зробити висновок, що вся історія дискусій про методи художнього перекладу, по суті, зводиться

до змагання між двома екстремально протилежними позиціями – класичною теорією інтерпретативного перекладу і романтичною теорією буквалістичного перекладу (за термінологією Л. В. Коломієць), яка з часом трансформувалася у неромантичну (необуквалістичну теорію), засновником якої стала Мерілін Г. Роуз. Обидві крайні позиції відкидаються багатьма теоретиками художнього перекладу у прагненні віднайти золоту середину.

Особливо негативну критику зазнав переклад-очуження з його буквалістичністю у вітчизняному перекладознавстві, оскільки на відміну від закладених в Україні радянських традиції адаптування оригіналу до норм та смаків цільової культури, саме на Заході такі тенденції пов'язують з авторитетною німецькою романтичною традицією точного перекладу, що і досі не втрачає своїх позицій.

Для того, щоб зрозуміти суть та значення концепції очуження, розглянемо розвиток перекладацької думки в Німеччині, що передував появі цієї концепції, представимо суспільно-політичну ситуацію, літературне тло її виникнення та вплив цієї концепції на становлення німецької мови, літератури та нації.

Одним із головних завдань перекладу є знайомство з чужою культурою, але дуже часто переклад сприяє і розвитку цільової культури, мови та літератури, адже перекладені зразки інших літературних жанрів, нові образи та сюжети входять до молодшої літератури і стають її надбанням. На думку Луїса Келлі, Західна Європа зобов'язана своєю цивілізацією саме перекладам [4, с. 1], а Октавіо Паз, наприклад, вважає, що «історія цивілізацій – це історія їх перекладів» [11]. Взагалі, варто зазначити, що єдиною літературою, що розвивалася самостійно, без використання перекладів з інших літератур, була Давньогрецька. Хоча східні елементи і з'являлися в ній, однак це відбувалося усним, «фольклорним» шляхом [10, с. 22].

Так, наприклад, національна німецька література завдячує своєю появою на межі XVI–XVII століть перекладам творів європейської літератури. Завдяки наслідуванням та перекладам німецька література запозичала літературні форми інших народів, і водночас збагачувалася новими формами німецька мова. Переклад – це, у широкому сенсі, завжди робота з культурою, а у вузькому – робота з мовою: робота з іншою і власною культурою, з іноземною і рідною мовою [5, с. 39].

Крім того, переклад був засобом формування літературної мови, що сприяло формуванню єдиної німецької нації. У Німеччині, більше ніж у будь-якій іншій країні, друкувалося публікацій з питань теорії перекладу і робилося самих перекладів. Ніде більше переклади так безапеляційно не розглядалися і не визнавалися за невід’ємну частину національної літератури [1, с. 103].

Велику роль у процесі формування літературної німецької мови, який розпочався в VIII ст., відіграли переклади з латини, що в той час можна розділити на 4 основних типи:

1. підрядковий переклад, майже незрозумілий без латинського першоджерела;
2. текст, схожий на підрядковий переклад;
3. «вільні» чи відносно «вільні» переклади;
4. адаптації та перефразування.

Спочатку німецька мова слугувала лише дидактичним цілям: це були глосарії та підрядкові переклади Бенедиктинських правил, що використовувалися для вивчення латини. Однак були і виключення, такі, як переклади Ісідора та перефразування «Пісні пісень Соломона» Вілларімом фон Еберсбергом. Унікальним серед перекладачів того часу був Лабео Ноткер, тому що, крім теологічної літератури, він звернув увагу і на філософські та поетичні твори Боеція та Вергілія. Він вдало передавав з латини складні ідеї та прості поняття, що сприяло розвитку німецької мови. Існуючи поруч з латиною протягом віків, німецька мова поступово відкривала для себе все нові сфери використання. Зростали кількість і типологічне розмаїття перекладів, що було проявом зростання потреби у спілкуванні на багатьох рівнях – на практиці, у науці (теологія, філософія, право, естетика), освіті та для розваг. Це стимулювало подальший розвиток німецької мови, її норм, синтаксису, збільшення лексичних одиниць.

У XIII ст. переклади Т. Аквінського та М. Екхарта показали, що німецька мова вже могла виразити усі тонкощі теологічних та філософських дискурсів [3, с. 418–419].

Французький вплив на німецьку мову почався в XI ст., збільшувався у XII–XIII ст., продовжувався у XIV–XVII ст. і почав зменшуватися після XVIII ст. Цей вплив проявився в чисельних запозичених словах, будові слова, фразеології і незначним чином у синтаксисі, що було

ознакою зниження етнокультурної визначеності німецької нації. У XII–XIII ст. на літературу Німеччини помітно впливала куртуазна епічна лірика, але це не переривало і вплив латинської традиції. Ця течія йшла поряд з релігійною та світською літературою. У роботі з французьким першоджерелом німецькі поети намагалися вільно використовувати адаптацію, скорочення, доповнення та прикрашання, іноді додаючи коментарі.

Уже у XIV–XV ст. літературна німецька мова вживалася в усіх галузях людського життя. У той час у Німеччині освічені люди вільно володіли і латиною, і німецькою мовою. М. Екхарт та Н. Сойс, наприклад, використовували ту чи іншу мови в залежності від аудиторії, до якої вони зверталися.

Переклади так званої Віденської школи (кінець XIV – початок XV ст.) можна поділити на 2 класи: *aigne deutsch* – наукові, зорієнтовані на першоджерело, підпорядковані латинським нормам; з другого, це – *gemeine Teutsch* – переклади з використанням сучасної німецької мови [3, с. 420].

У XV–XVI ст. процес становлення літературної німецької мови набрав сили, що було тісно пов'язано з діяльністю М. Лютера. Саме його переклад Біблії сприяв створенню літературної форми німецької мови. У цей період концепції та принципи перекладу були темою для дискусій навіть до появи «Послання про перекладання» (*Sendbrief vom Dolmetschen*) М. Лютера (1530). У цій праці М. Лютер окреслює свій перекладацький принцип наступними словами: «потрібно мати в домі, дитину в провулку, простолюдина на ринку про те спитати та заглянути їм у рот – як вони розмовляють, і тільки після цього перекладати, тоді вони це зрозуміють і відчують, що з ними розмовляють німецькою мовою» [5, с. 39]. Отже, оновлення німецької літературної мови тісно пов'язано з перекладацькою діяльністю.

Якщо поезія, написана латиною, була спрямована на соціальну та інтелектуальну еліту, то німецька була мовою народу та народної поезії. У XVII ст. суперечка між латиною та німецькою мовою була вирішена в поезії М. Опіца, яка є точкою відліку існування сучасної літературної німецької мови. У праці «Німецька поезія» (*Deutsche Poeteray*) (1624) М. Опіц висловлює думку, що переклад служить двом цілям: 1) переклади класичних поетів є гарною вправою для перекладача;

2) перекладацька діяльність сприяє розвитку літературної німецької мови. М. Опіц і Ю. Г. Шоттель виходять за рамки загальноприйнятого в XV–XVI ст. вживання німецької мови та методу перекладу, на їх думку, німецька вже є повністю зрілою мовою, і з часом може стати видатною з точки зору поетичності та стилю. Творчість М. Опіца доводить, що ця мова є повноцінною мовою мистецтва [5, с. 66].

У XVII–XVIII ст. провідні позиції у політиці, науці та мистецтві належать Франції. Французькі перекладачі вірили в першість їх мови та культури і тому вважали виправданим пристосування перекладів до норм французької мови і до характерних моделей французької літератури. Французька література надала багато матеріалу для драматургії, гнучка концепція *Les Belles Infideles* була основою перекладів художньої літератури. Процес становлення німецької мови призупиняється [3, с. 419].

У період Просвітництва розвиток мови пов'язують з іменем швейцарського перекладача та теоретика перекладу Й. Я. Брайтінгера. Німецька мова, на думку Й. Я. Брайтінгера, є здатною до розвитку, і вона обов'язково має розвиватися за допомогою оновлення та введення нових можливостей висловлювання, які, на перший погляд, можуть здаватися чужими [5, с. 67–68]. Крім того, у своїй перекладацькій діяльності швейцарець займався і питанням поетичної мови, що обов'язково має відрізнитися від загальноновживаної. Ще до Й. Г. Гердера та В. Гумбольдта Й. Я. Брайтінгер стверджував, що ментальності різних націй віддзеркалюються в їх мові, і тому переклад не має права відхилятися від тексту оригіналу. На теоретичному рівні ідеї Й. Я. Брайтінгера були розвинуті Фрідріхом Готлібом Клопштоком (1724–1803) та Йоганом Готфрідом Гердером (1744–1803), які піднесли значення «духу» оригіналу на новий щабель. На практиці цю концепцію випробував Йоган Генріх Фосс (1751–1826) у своїх перекладах Гомера (1793). Переклади Данте та В. Шекспіра, виконані Августом Вільгельмом Шлегелем (1767–1845), Ф. Рабле, виконані Готлібом Регіслем, Аріосто, виконані Йоганом Грізом, та М. Сервантеса, виконані Людвігом Тіком, не тільки належать до однієї традиції, вони втілюють у життя прагнення Романтизму – зібрати усю світову літературу німецькою мовою.

Список літератури

1. Apel F. Literarische Übersetzung / F. Apel. – Stuttgart : Metzler, 1983. – S. 103.
2. Berman A. La traduction et la lettre, ou l'auberge du lointain / A. Berman // Les Tours de Babel: Essais sur la traduction. – Mauvezin, Trans-Europ-Repress, 1985. – P. 35–150 (88–89).
3. Herald K. German tradition / K. Herald, A. Poltermann // Routledge Encyclopedia of Translation Studies ; ed. M. Baker. – L.; N.Y. : Routledge, 1998. – P. 418–426.
4. Kelly L. G. The true interpreter: a history of translation theory and practice in the west / L. G. Kelly. – Oxford : Basil Blackwell, 1979. – 282 p.
5. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft / W. Koller. – 4. Völlig neu bearb. Aufl. – Heidelberg; Wiesbaden : Quelle und Meyer, 1992. – S. 67–69.
6. Lefevre A. German Translation Theory: Legacy and Relevance / A. Lefevre // Journal of European Studies. – № 11. – 1981. – P. 9–17.
7. Toury G. Enhancing cultural differences by means of fictitious translation / G. Toury // J. Delisle, G. Lafond. The History of Translation [CD-ROM] ; Educational edition. – Gatineau, QC : School of Translation and Interpretation, University of Ottawa, 2003.
8. Venuti L. Genealogies of Translation Theory / L. Venuti // In J. Delisle, G. Lafond. The History of Translation [CD-ROM]. – University of Ottawa Educational edition. – Gatineau, QC : School of Translation and Interpretation, 2003.
9. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation / L. Venuti. – London and N. Y. : Routledge, 1995. – 353 p.
10. Нелюбин Л. Л. Наука о переводе (история и теория с древнейших времен до наших дней) : учеб. пособие / Л. Л. Нелюбин, Г. Т. Хухуни. – М. : Флинта: МПСИ, 2006. – 416 с.
11. Paz O. Citation / O. Paz // In Jean Delisle and Gilbert Lafond. The History of Translation [CD-ROM]. University of Ottawa Educational edition. – Gatineau, QC : School of Translation and Interpretation, 2003.